

Toespraak Wim Willems, Hoogleraar Sociale Geschiedenis (Campus Den Haag) in World Forum 2012

Nationale Herdenking
15 augustus 1945

Een land met gesloten deuren

Het tijdstip van vertrek uit Indië deed er nogal toe. Vlak na de bevrijding namen Nederlanders uit de Oost de boot om aan de kusten van de Noordzee op krachten te komen. Als oorlogsslachtoffers, wel te verstaan. Wie hier geen familie had, kwam toen behoorlijk in de kou te staan. Na het overdragen van de soevereiniteit zagen velen niet langer een toekomst in de voormalige kolonie. Ook dat leidde tot een uittocht – nota bene naar een land dat vond overvol te zijn en zijn onderdanen juist stimuleerde te emigreren. Tal van instanties deden wat ze konden om de Indische landgenoten op te vangen, maar echt van harte ging het niet. Net zomin als in 1957 toen Soekarno liet weten dat Nederlanders niet langer thuishoorden in Indonesië. Wie vluchten kon, vluchtte. Net als na de overdracht van Nieuw-Guinea vijf jaar later, toen de laatste Indische Nederlanders de boot of het vliegtuig naar hun vaderland namen. Een kwarteeuw duurde de uittocht, meer dan driehonderdduizend rijksonderdanen uit de archipel vertrokken – en velen voelden zich niet bepaald welkom in het land dat hen goedbedoelend ‘repatrianten’ noemde: terugkerende Nederlanders. Maar velen ervoeren het niet echt als een patria, als een vaderland. Ze realiseerden zich pas hier hoe anders, hoe Indisch ze eigenlijk waren.

Dat gold zeker voor Jan Boon, beter bekend als Tjalie Robinson. Hij maakte begin jaren vijftig furore met zijn krantenseries Piekerans van een straatslijper. Hij stond mede aan de wieg van de Pasar Malam Besar, het jaarlijkse festival dat nog altijd bestaat. Hij richtte het tijdschrift Tong Tong op, om aandacht te vragen en stem te geven aan de cultuur en de geschiedenis van Indische Nederlanders. Ook dat blad bestaat nog altijd – al weer vele jaren onder de naam Moesson. Maar ook deze bekende journalist en schrijver moest vier jaar lang bij Nederlandse instanties smeken vóór hij en zijn gezin op 21 mei 1954 de boot konden nemen naar het land van zijn vader. Anders dan andere mensen beschreef hij vanaf Dag 1 wat hij meemaakte. Aan de hand van zijn krantenstukken krijgen we een scherp beeld van de moeizame overgangen die veel Indische mensen in die naoorlogse tijd hebben ervaren.

Tjalie Robinson was 43 jaar toen hij aan boord stapte van het motorschip Johan van Oldenbarnevelt en overvallen werd door een stortvloed aan herinneringen. Wat zou blijven, en wat ging verloren? Op dat moment realiseerde hij zich dat Indonesië in zijn hart zat als een kristallen bol vol wonderlijke droombeelden.

Op het schip bleef hij zijn rol als kroniekschrijver trouw. Van dek naar dek slenterend, verwonderde hij zich over van alles. In de derde klasse wemelde het van de Indische gezinnen: groot en klein, arm en rijk, afkomstig uit de hoogste en laagste milieus. Het gaf hem een huiselijk gevoel, al die Indo's, gezellig op reis, maar ook sloeg hem de schrik om het hart. Want waarom vertrokken zij met zovelen tegelijk? Eenmaal het Engelse Nauw van Calais door zagen zij aan de oostelijke hemel een lage nevel, boven een handvol havenlichten: achter dat gordijn lag het nieuwe vaderland. Zou het een vriend of een vijand zijn, vroegen velen zich hardop af.

Die eerste zomer in Amsterdam, want daar kwam zijn gezin terecht, verpandde Tjalie Robinson zijn hart aan Mokum. De bewoners van de Amsterdamse binnenring ervoer hij als heel open, net als de inwoners van het vroegere Batavia. Alleen de huizen vond Tjalie van een bijna aandoenlijke lelijkheid. Een stad van duizenden luifeltjes, portiekjes en puitjes. In het oude Amsterdam voelde hij zich op straat meteen thuis, want iedereen leek elkaar te kennen. De stadsbeelden van Amsterdam en Jakarta schoven regelmatig over elkaar heen, en de nieuwkomer voelde zich op zulke tochten helemaal in zijn element. Het enige wat hij miste, waren de straatventers. In Holland kon hij niet met zijn neus leven. Het ontbrak aan scherp prikkelende etensgeuren, het stof, de zoute vis, ordinaire parfums of het aroma van de kretek-sigaret. Alleen de geur van gebakken vis en die van haringtentjes bereikte zijn neus, en heel vroeg in de ochtend de lucht van vers brood.

Toen hij na enige omzwervingen met zijn gezin een nieuwbouwflat betrok in Zuidwest, brak er een koude herfst aan - met overal bevroren plassen. De straatslijper had algauw door dat in de nieuwe wijk veel Indische mensen woonden. Er hing een vertrouwde sfeer in de buurt, met bewoners die elkaar waarschuwden als de langskomende visboer inktvis of gestoomde makreel bij zich had. Het moderne comfort verbijsterde hem, met warm water op alle uren van de dag en overal in het huis. Hij vroeg zich alleen af of dat automatisch betere mensen opleverde. De wijk leek zo royaal gebouwd dat hij vorsten zou kunnen huisvesten, alleen zag Tjalie die vorsten nergens. Iedereen woonde in een potdicht huisje. Als hij de verhuiswagens zag stoppen, om van alles naar binnen te hijsen, sloeg hij steil achterover van verbazing. Wat er allemaal in één flatje werd gestouwd: bedden, matrassen, een bank met fauteuils. Kasten, tafels, haarden, een wasmachine, kisten vol servies en kleren - en dan nog fietsen, autopeds en kroonlampen. In zijn eigen huis, volgens Indonesische begrippen rijk ingericht, voelde hij zich op zulke momenten bijna een armoedzaaier. Al die aandacht voor spulletjes. Hij wist, dat als hij ooit zelf zo ging leven, hij verloren was.

Het duurde maar een paar maanden voor Tjalie Robinson hier (Holland) begon te vergelijken met daar (Indonesië). Momenten van bewondering wisselde hij af met momenten van verbazing. Later kreeg ongeloof de overhand, en nog weer later sloop er een sombere ondertoon in zijn krantenstukken. Hij begon van alles te missen in het straatbeeld. Hier zag hij nooit mensen op blote voeten, in een pyjama, een huisjas of met een wikkeldoek om over straat gaan. Hier leek iedereen altijd haast te hebben, behalve 'oude mensen en verliefde paartjes'. Hier was rustig kuieren over het trottoir er niet bij, dat leverde boze blikken op. Aan de eeuwige wind kon hij evenmin wennen als aan het dragen van sokken in zijn schoenen, wat hem elke dag weer een kregelig gevoel bezorgde. Het ijskoude water uit de kraan waarmee hij 's morgens zijn tanden poetste, deed pijn aan zijn gebit. Bij alles wat hij zag, viel hij terug op Indonesië, omdat die indrukken het meest levendig in zijn geheugen waren opgeslagen. Hij schreef: 'Het lijkt alsof ik hier in Holland met dunne waterverf aan het schilderen ben over een Indonesisch olieverfstuk: de achtergrond blijft sterk door de dunne nieuwe verflaag heen schemeren.'

Wat hem vooral met verbijstering sloeg, was dat Nederlanders nauwelijks iets wisten van Indonesië. De strijd over Nieuw-Guinea verhitte de politieke gemoederen, net als de overkomst van honderdduizenden landgenoten uit de Oost. Maar niemand sprak over de meer dan drieënhalve eeuw geschiedenis met de archipel. Terwijl hij zich midden jaren vijftig nu juist tot in elke vezel verbonden voelde met de geboortegrond van zijn moeder. Hij hoopte nog altijd op een verzoening van beide landen. Maar wat hij zag, was dat Nederland de mensen uit Indonesië opving en in één moeite door onzichtbaar maakte. Ze werden opgenomen en verteerd - niet langer herkenbaar als anders. Voor Tjalie voelde het alsof hij werd verbannen uit zijn eigen geschiedenis.

Waar hij binnen een jaar van doordrongen raakte, was dat de Hollanders in Nederland anders waren dan hun landgenoten in Indonesië. In de kolonie deed je bepaalde dingen niet, omdat je Europeaan was. Bovendien ging het om mensen die de moed hadden gehad hun land te verlaten, dus flinkere kerels dan de gemiddelde man in Holland. Hier zag hij mensen bij het minste of geringste agressief worden, op straat of in de tram. Politieagenten en tramconducteurs konden zomaar worden uitgescholden, waar iedereen bij stond. Volgens hem was dat ondenkbaar in de kolonie. Iedereen klaagde over de jeugd, vooral als die uit eenvoudige milieus kwam, maar het bleef bij praatjes. Wanneer we op Tjalie mogen afgaan, gedroeg de jeugd zich in de jaren vijftig grenzeloos vrijmoedig en hinderlijk luidruchtig.

Op steeds fellere toon begon Tjalie Robinson zich uit te spreken over dingen die hem niet bevielen aan de Nederlandse samenleving. Indische mensen kwamen hier keer op keer voor een gesloten deur te staan. Ze troffen zelden iets aan van de alledaagse gastvrijheid uit het land van herkomst. De voortdurende nadruk op 'aanpassen', waar de pers de mond vol van had, irriteerde hem. Juist het familiegevoel of de clan - ooit het fundament van de kolonie - bood houvast in een maatschappij die geen idee had van de omgangsvormen in de Indische gemeenschap. Men ging gemakkelijk voorbij aan de kwetsuren van mensen die een andere oorlog hadden meegemaakt. Voor velen viel het leven in Nederland alleen te verdragen door elkaar regelmatig op te zoeken. Door samen herinneringen op te halen en niet op commando het eten van rijst op te geven. Maar Hollanders deden ieder Indisch verlangen naar de archipel onmiddellijk af als een hang naar het koloniale verleden. Indo's en totoks moesten zich voortdurend verantwoorden voor hun verlangen naar een Nederland in de tropen dat niet langer bestond.

Volgens de straatslijper bevond hij zich al na een jaar in een soort vacuüm. En daarin week hij weinig af van wat tienduizenden lotgenoten uit de archipel voelden. Na een eerste periode van oriëntatie op het nieuwe vaderland brak een tijd van teleurstellingen aan. Andere gevoelens begonnen te overheersen, vooral het besef verbannen te zijn uit het geliefde Indonesië. Maar ook de ergernis over Nederland, dat zo sterk afweek van de voorstellingen die men zich er in de tropen van had gemaakt. Alleen al de bekrompenheid en de koude. Aan een vriend in Indonesië schreef hij dat zijn krantenstukken bedoeld waren om zijn gevoelens te registreren - om te getuigen. Het leven in Holland viel echter zwaar tegen en net als andere Indische Nederlanders vroeg hij zich vrijwel dagelijks af wanneer er eindelijk een einde zou komen aan zijn gedwongen verblijf. Aan het continue bewustzijn van innerlijke koude, op straat en in huis - op het werk en in persoonlijke verhoudingen. De tegenslagen wakkerden zijn gevoel van heimwee aan. Zijn gemoedstoestand leek verdacht veel op een shock, dus kon hij weinig anders dan onredelijk zijn over het leven in Holland. Wat hij vastlegde, waren de schommelingen in het gemoed van Nederlanders uit de Oost.

Midden jaren vijftig liep het politieke conflict over Nieuw-Guinea compleet uit de hand. Dat steekspel had een weerslag op de positie van Europeanen in Indonesië: discriminatie en uitsluiting waren aan de orde van de dag en de Indonesische overheid begon bedrijven te nationaliseren. Het klimaat deed denken aan de naoorlogse periode van anti- Europees geweld. In die situatie leek het uitgesloten dat de Indische groep in Nederland de kans zou krijgen om op korte termijn terug te keren.

Ook Tjalie Robinson realiseerde zich dat hij straks in twee kampen buitenspel kwam te staan: zowel in Nederland als in Indonesië. Doordat beide kampen de 'Oosterse Nederlander' als een probleem formuleerden, en niet voor de eerste keer, sprong Tjalie voor hen in de bres. Als groep verbonden zij immers de geschiedenis van Nederland met de Archipel. Maar zijn thuisland bevond zich in Indonesië, en dat gold voor tienduizenden Indische landgenoten. Met 'thuis' bedoelden ze de tropengordel. Het leven in het Westen voelde als een wachtkamer. Tegelijkertijd voelden ze zich niet langer welkom in hun land van herkomst. De Indonesische agressie tegen het Westen verhinderde een terugkeer. In die patstelling kon Tjalie Robinson geen kant op: zijn hart lag in de tropen, net als zijn geschiedenis - met zijn hoofd koos hij voor lijfsbehoud. De vraag was wie hem een helpende hand zou toesteken. De twijfel daarover bleef niet lang bestaan, want anderhalf jaar later ging de deur naar Indonesië voor jaren dicht. Indische Nederlanders moesten toen wel voor hun geluk naar elders omzien of zich een eigen bestaan bevechten in de Lage Landen.

